

Prof. dr hab. Bożena Popiołek

Kraków, dn. 06.08.2023 r.

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Ul. Podchorążych 2

34-084 Kraków

Recenzja pracy doktorskiej Pani mgr Karoliny Kwaśnej

pt. *Na ziemi diabła. Kształtowanie się czarnego mitu Nowej Anglii (On the Devil's Ground. Shaping the Dar Myth of New England)*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Piotra Oczki, Kraków 2023, ss. 381.

1. Uwagi wstępne

Recenzja została wykonana na pisemne polecenie Rady Dyscypliny Nauki o Kulturze i Religii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 15 stycznia 2004 roku (Dz.U. nr 15 z 2004 roku, poz. 128, z późn. zm.), jej celem jest uzasadnienie wartości naukowej rozprawy oraz opinia o spełnianiu warunków określonych w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2014, poz. 1852 z późn. zm.). Zgodnie z wytycznymi ministerialnymi w recenzji przedstawiona została ogólna ocena treści i układu pracy ze szczególnym uwzględnieniem jej wartości merytorycznej, wskazano możliwe ograniczenia, dokonano oceny poprawności definicji i metod wykorzystywanych przez Doktorantkę, a także dokonano oceny poprawności wnioskowania, oceniono również uzyskane rezultaty pod kątem ich nowatorstwa i wkładu w rozwój prezentowanej dyscypliny naukowej.

Zgodnie z Ustawą o stopniach i tytułach naukowych (Art. 13.) rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej, dowodzić umiejętności prowadzenia przez niego samodzielnej pracy naukowej. Ten formalny wymóg praca Pani mgr Karoliny Kwaśnej spełnia w zakresie znacznie wykraczającym poza ramy przyjęte dla tego typu prac badawczych z obszaru dyscypliny Nauki o Kulturze i Religii. Jej podstawowym walorem jest przede wszystkim oryginalność przedmiotu badań, udokumentowany w pracy materiał

badawczy, szerokie wykorzystanie interdyscyplinarnych metod badawczych, wnikliwa analiza zagadnień i piękna narracja.

2. Znaczenie podjętej tematyki

Celem tej fascynującej rozprawy jest – jak podkreśla sama Autorka – zbadanie mrocznych i demonicznych aspektów kultury leżących u podstaw postrzegania Nowej Anglii jako „diabelskiego dominum”. Choć praca ma charakter kulturoznawczy, głęboko wpisuje się w badania nad historią i kulturą amerykańską z perspektywy transatlantyckiej. Doktorantka sprawnie posługuje się metodami z zakresu antropologii historycznej, zwłaszcza metodą dyskursu, tzw. opisu gęstego, koncepcją dramatu społecznego Victora Turnera, teorią odmienności Roberta Darntona, teorią mitu według Jacques’a Boulone’a, a przede wszystkim sięga do definicji kultury sformułowanej przez Clifforda Geerzta, traktującego kulturę jako rodzaj uosobionego symbolu, niezbędnego w międzyludzkiej komunikacji i pogłębianiu wiedzy. Przyjęte podstawy analityczne pracy złożyły się na bardzo ciekawą koncepcję pracy, której poza wyartykułowanym przez Autorkę celem pracy jest przede wszystkim człowiek i zmienność lub stałość jego zachowań.

Doktorantka poddała analizie badawczej przede wszystkim takie zagadnienia, jak przestrzeń, religijność, stosunki społeczne panujące wewnątrz społeczności nowoangielskiej i proces budzenia się pewnych zachowań, postaw i stereotypów, które to kwestie rozważa z punktu widzenia historii „długiego trwania” tzw. szkoły Annales według przyjętej perspektywy transatlantyckiej. Wykorzystanie w badaniach nad przestrzenią założeń kartografii krytycznej pozwoliło Doktorantce spojrzeć na przestrzeń jako rodzaj społecznego konstruktu i kulturowego symbolu kreowanego przez określone społeczności. Doktorantka w swoich badaniach nie unika również sięgania po metody mikrohistorii, nowej historii kulturowej, perspektywy feministycznej i teorii przemocy czy władzy i wiedzy. Warte podkreślenia w pracy Pani mgr Karoliny Kwaśnej jest podejście do kwestii religijno-społecznych z punktu widzenia kulturowo-językowego dyskursu jako sposobie mówienia o religii, czarostwie czy kobiecości.

Wykorzystanie przez Panią mgr Kwaśną niezwykle szerokiej i nowoczesnej bazy metodologicznej zaowocowało pogłębionym studium ludzkich zachowań i kreacji.

3. Formalna struktura pracy

Przedstawiona do recenzji praca składa się ze wstępu, czterech nienumerowanych części, z których każda podzielona jest na kilka rozdziałów, te zaś na mniejsze podrozdziały. Wprowadzeniem do tematu rozprawy jest część pierwsza – *Z dawnych kronik* – traktująca o wyobrażeniowych początkach Nowej Anglii, a w zasadzie o procesie budowania archetypu miejsca obcego i Innego. Najobszerniejsze części rozprawy to część druga – *Czwarta część ziemi* – i trzecia – *Na ziemi diabła* – składające się z siedmiu rozdziałów każda. Pracę wieńczy część czwarta – *Makabryczne archiwum pamięci* – która faktycznie jest podsumowaniem całości rozprawy i rodzajem konkluzji badań.

Ponadto w pracy zawarto załącznik w postaci tabeli, będącej rodzajem aneksu oraz spis ilustracji, bibliografię i anglojęzyczne streszczenie.

4. Krytyczna ocena układu i zawartości merytorycznej pracy

Część pierwsza pracy została oparta na analizie literacko-kartograficznej topografii miejsca, a składa się on z pięciu podrozdziałów. Autorka swobodnie prowadzi swoją narrację od dawnych nordyckich sag poprzez pierwsze znane *mappae mudni* po nowożytne odkrycia geograficzne i nowokreślone mapy (np. rewolucyjnej mapy Martina Waldseemüllera, czy jak chcą niektórzy „aktu założycielskiego Ameryki”), poszukując źródła wyobrażeń o Nowej Anglii. Doktorantka słusznie przy tym podkreśla, że w tych kreacjach nie sposób doszukiwać się jakiegokolwiek załączka państwowości badanej przestrzeni, a jedynie jest przejaw historycznej wyobraźni ówczesnej Europy o eksplorowanych i to w ograniczonym stopniu terenach.

Część druga Doktorantka poświęciła omówieniu kwestii „odkrywania „czwartej części świata” przez Europejczyków, a swoją analizę oparła na przedstawieniu roli dawnych map w tworzeniu wyobrażenia Ameryki i Nowej Anglii. W klarownym, chociaż miejscami nieco monotonnym wykładzie, poruszyła szereg istotnych zagadnień z zakresu kartografii krytycznej, jak i roli takich pojęć jak cisza, białe plamy czy puste miejsca na mapie, a przede wszystkim fenomenowi powolnego rodzenia się stereotypu Obcego i Innego, „dzikiego” i „barbarzyńcy” czy kanibala jako swoistego archetypu zagrożenia i grozy, a także zależności między tym co

bliskie i odległe, znane i nieznane, dobre i złe. Stereotypy te były zresztą, jak podkreśla słusznie mgr Karolina Kwaśna, systematycznie modyfikowane zarówno w przekazach literackich, jak i ikonografii, ale nadal pozostawały poza obszarem oswojonego świata.

Doktorantka zwraca też uwagę na kwestię kluczową z punktu widzenia tematu pracy, a mianowicie fakt szybszego poznawania i osvajania obszaru Ameryki Południowej w stosunku do ziem Ameryki Północnej, na co niewątpliwie miał wpływ łagodniejszy klimat i bogactwa naturalne. Pani mgr Kwaśna słusznie podkreśla, że problemem ówczesnego społeczeństwa – głównie jego świadomej części – była konieczność nałożenia informacji o nowych odkryciach geograficznych i ich konsekwencjach na funkcjonującą w jego wyobraźni mapę mentalną ukształtowaną przez antyczne i średniowieczne wyobrażenia, oraz współczesne fantazje. Czynnikiem, które spowalniały ten proces lub wręcz nie sprzyjały tym transformacjom był strach przed nieznanym i niewyobrażonym, wynikający z ograniczoności wiedzy o świecie i braku narzędzi do jego poznania. Ważnym czynnikiem opóźniającym proces poznawczy były wewnętrzne bariery mentalne i dominacja eschatologicznych lęków, nie tylko nie pozwalające na wyzwolenie, ale wręcz narzucające i utrwalające określone wyobrażenia w XVI wieku, o czym niewątpliwie zadecydowała sytuacja panująca wówczas w Europie – reformacja i okres wojen religijnych. Autorka pracy podkreśla też zdecydowanie europocentryczne podejście do kształtowania się wszelkich postaw i fakt odrzucenia wszystkiego, co było niezgodne z przyjętymi w Europie zasadami, a przede wszystkim niezajomością chrześcijaństwa przez rdzenną ludność obu Ameryk. Według Pani mgr Kwaśnej złamanie zasad chrześcijańskiej kultury starej Europy nie mieściło się w mentalnych ramach ówczesnych ludzi i stanowiło podstawową przyczyną postrzegania w ludności tubylczej wyznawców diabła, zła i obcości. Przełomem w odkrywaniu nowych obszarów, jak podkreśla Autorka, były przyczyny ekonomiczne – chęć znalezienia złota i ziemi do kolonizacji – co niestety w sposób okrutny zaostrzyło jeszcze relacje między tubylcami i kolonizatorami. Nie zlikwidowało to głównej przeszkody – niezrozumienia i strachu przed rdzenną ludnością – którą zaczęto uosabiać z wrogiem i złem, a jedynie nasiliło te procesy, co słusznie przyznaje Doktorantka.

W części trzeciej – kluczowej z punktu widzenia tematu pracy – Pani mgr Kwaśna poddała z kolei analizie proces „zapełniania” pustych miejsc na mapach XVII-wiecznej Nowej Anglii w ramach kolonizowania nowych terenów, kształtowania się społeczeństwa purytańskiego, bezwzględnej dominacji religii i kultury europejskiej w kształtowaniu zachowań społecznych i kulturowych, presji przemocy i opresji władzy. Jednocześnie Autorka w toku narracji udowadnia, że pierwsze działania nielicznych żeglarzy i kolonistów angielskich

i twórców map były niczym innym, jak świadomą manipulacją, mającą doprowadzić do aneksji tych obszarów i nakłonić pozostałych do ich kolonizacji. Świadome użycie map – zdaniem Doktorantki – jako tekstów kultury o wielowarstwowym znaczeniu w pełni uzasadnia ten proces. Tłumaczy to z kolei odwołanie się Autorki do metod wykorzystywanych przez kartografię krytyczną jako przełomowych w analizie tekstów kultury. Narracja prowadzona przez Doktorantkę w drugiej i trzeciej części pracy jest nie tyle kompendium kształtowania się wiedzy geograficznej o Nowym Świecie i Nowej Anglii w epoce nowożytnej, co próbą prześledzenia procesu rodzenia się i kształtowania kulturowych stereotypów oraz ich osławiania w warunkach religijnej i kulturowej presji. Pani mgr Karolina Kwaśna wyraźnie podkreśla silną rolę religii w procesie tworzenia nowej rzeczywistości osadników na terenie Nowej Anglii w kontekście zetknięcia się ich z lokalnymi, niezrozumiałymi dla nich kultami i przestrzeniami sakralnymi, w których widzieli wyznawców diabła i czarowników, ponadto zerwanie więzi ze starym centrum i konstytuowanie surowych purytańskich zasad na bezdrożu.

Interesujące w kontekście budowania stereotypów i wizerunków na terenie Nowej Anglii jest przedstawienie roli i pozycji kobiety, istoty niby równej, ale jednak niższej i podległej mężczyźnie, na co zwraca uwagę Doktorantka w jednym z rozdziałów. Teoria „słabszego naczynia”, podejrzliwość wobec kobiet jako potencjalnych sojuszniczek diabła i sprawczyń zła miała się zatem dobrze, także poza starą Europą, a nawet więcej – wpłynęła silnie na wydarzenia, które rozgrywały się na tych terenach przez kolejne lata, co mocno podkreśla Pani Magister Kwaśna, wskazując na radykalizm duchowy purytanów i ich konserwatyzm społeczny w tych kategoriach. Z czasem argument czarostwa stał się wygodnym narzędziem we wszelkich manipulacjach i oskarżeniach, co w dużej mierze wynikało z braku skodyfikowanego prawa, dominacji zasad religijnych nad życiem społecznym oraz strachem przed Złem uosabianym m.in. przez kobiety. Naruszenie tych zasad groziło szybką eliminacją ze społeczności, co w dużej mierze tłumaczy – jak wskazuje Doktorantka – wszelkie poczynania lokalnych, konstytuujących się władz i reakcję społeczności. Zauważa również rolę podporządkowania, posłuszeństwa i przemocy jako czynników porządkujących ówczesny system prawno-moralny purytańskiej społeczności.

W kolejnych rozdziałach w interesujący sposób Doktorantka przedstawiła również bolesny proces kosztowania się relacji pomiędzy napływającymi do Nowej Anglii wyznawcami innych odłamów chrześcijaństwa – kwakrami, baptystami czy poszukującymi – i rdzennymi mieszkańcami, czego świadectwa odnajduje m.in. w zachowanych relacjach i źródłach kartograficznych. Niebagatelny wpływ, jak zauważa Pani mgr Kwaśna, na kształtowanie tych

relacji miało „oswajanie” przestrzeni i dalsza kreacja stereotypu Innego i Obcego oraz obcej, nieprzyjaznej przestrzeni i zmagania purytańskich osadników z jej zagospodarowaniem. Istotnym elementem narracji Pani mgr Kwaśnej jest zjawisko „przeniesienia” diabolicznego zła z tubylców na czarownice i ukształtowanie się stereotypu czarownicy i jej sprawczości w dziele czynienia zła, a w ślad za tym mechanizmów kształtowania zbiorowego szaleństwa, jakim była wiara w czarownice.

Bardzo interesująco w świetle doświadczeń kolonizatorów przedstawia się rozdział poświęcony ich zwyczajom pogrzebowym, narastania różnych warstw ceremonii funeralnych i artefaktów z tym związanych, które przytacza Doktorantka czy kwestii przenikania „dwóch światów”.

Ostania część rozprawy zatytułowana *Makabryczne archiwum pamięci* jest – można by powiedzieć monolityczna – gdyż stanowi całość bez wyodrębnienia w nim jakichkolwiek rozdziałów jest w zasadzie podsumowaniem dotychczasowych wniosków i analiz badawczych, wynikających z rozważań Doktorantki, jak chociażby roli krajobrazu w relacjach z człowiekiem.

Uwagi formalne

Recenzowane praca ma prawidłową konstrukcję, interesującą narrację i bogatą ikonografię, stanowiącą jej integralną część. Niemniej jednak pojawiają się drobne błędy językowe i gramatyczne (np. s. 11, s. 114, s. 141, s. 212...), nader liczne literówki (np. s. 28, s. 56, s. 65, s. 67, s. 68, s. 72 europejski z małej litery!, s. 78, s. 190, s. 193, s. 204...), przedstawione fragmenty słów (s. 38, s. 41, s. 56, s. 59, s. 127, s. 135, s. 138), czy błędy rzeczowe, jak np. s. 77 – Franciszek I nie był królem Hiszpanii lecz Francji, pojawiają się dość często, chociaż nie wpływają zasadniczo na ocenę pracy, jednak przygotowując pracę do druku warto przeprowadzić korektę redakcyjną i uzupełnić niektóre potknięcia np. braki miejsca czy roku wydania cytowanych prac, strony i in. Pojawia się np. błąd w zapisie jednej z prac (s. 12, przypis 34), zakładam, że chodzi o R.B Trask, *The Devil Hath Been Raised: A Documentary History of the Salem Village Witchcraft Outbreak of March 1692: Together with a Collection of Newly Loca*, Yeoman Press 1997; s. 12, przypis 37 – brak roku wydania; s. 13, przypis 46 – brak

określenia, skąd pochodzi wiersz W. Szymborskiej, *Mapa*. Niemniej jednak, błędy te nie wpływają na ocenę merytoryczną rozprawy doktorskiej, która jest wysoka.

Konkluzja

Ogólna ocena rozprawy doktorskiej Pani mgr Karoliny Kwaśnej jest bardzo pozytywna. Dysertacja została prawidłowo przygotowana pod względem teoretycznym i metodologicznym oraz odpowiednio zredagowana. Przedstawiona do oceny rozprawa stanowi w pełni oryginalne i bardzo interesujące i wyróżniające się rozwiązanie problemu naukowego, i ukazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie nauk o kulturze i religii. Dysertacja doktorska Pani mgr Karoliny Kwaśnej w pełni potwierdza zatem umiejętność Autorki do samodzielnego planowania i prowadzenia badań naukowych. Tym samym wyczerpuje wymagania art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym. W związku z nowatorskim podejściem do badanego zagadnienia zgłaszam wniosek o możliwość publikacji rozprawy doktorskiej Pani Magister Karoliny Kwaśnej.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia uważam, że rozprawa doktorska Pani mgr Karoliny Kwaśnej spełnia wymogi Ustawy o Stopniach i Tytule Naukowym i wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Z wyrazami szacunku

prof. dr hab. Bożena Popiołek